

ARAP EDEBİYATI DÖNEMLERİ

PERIODS OF ARAB LITERATURE

Dr. Mehmet KUYANAY

Borsa İstanbul Kız Anadolu Lisesi, mkuyanay.1@gmail.com

Şanlıurfa / Türkiye

ORCID: 0000-0001-8770-8797

ÖZET

Arap edebiyatı tarihî süreç içerisinde dinî, siyasî, kültürel sebepler başta olmak üzere farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamaların en önemlisi Kur'ân'ın nazil oluşudur. Bu aşamadan sonra Arap edebiyatında şiirin konularında farklılıklar olmuştur. İslam coğrafyasının büyümesi beraberinde farklı kültürlerle karşılaşmayı getirmiştir. Öte yandan benzeri değişim nesirde de oluşmaya başlamışsa da nesirde kırılma noktası Abdullah İbnu'l-Mukaffa'dan sonra olmuştur. İbnu'l-Mukaffa'nın Fars, Yunan ve Hint kültüründen yaptığı tercümelemlerin etkisiyle ortaya koyduğu eserler Arap edebiyatı nesrine konu ve üslup açısından katkıda bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise Arap edebiyatı Batı kültürünün etkisine girmiştir.

Anahtar Sözcükler: Arap Edebiyatı, Abbâsîler, Emevîler, Şiir, Nesir

ABSTRACT

Arabic literature has passed through different stages in the historical process, primarily due to religious, political and cultural reasons. The most important of these stages is the revelation of the Qur'an. After this stage, there were differences in the subjects of poetry in Arabic literature. The growth of the Islamic geography brought with it the encounter with different cultures. On the other hand, although a similar change began to occur in prose, the breaking point in prose was after Abdullah Ibnu'l-Mukaffa. The works that Ibnu'l-Mukaffa produced with the influence of his translations from Persian, Greek and Indian cultures contributed to the prose of Arabic literature in terms of subject and style. In later periods, Arabic literature came under the influence of Western culture.

Keywords: Arabic Literature, Abbasids, Umayyads, Poetry, Prose

GİRİŞ

Yazının çok işlevsel olmadığı bir ortamda şiirin ezberlenip muhafaza edilmesi elbette nesrin ezberlenmesinden daha kolaydır. İlk dönem Arap edebiyatının daha çok şiirle anılmasının nedenlerinden biri de bu durum olabilir. Ancak uzun süren çöl yolculuklarında kafiyeli sözlerle şarkı terennüm etmek de Arapların bilinen özelliklerindedir.¹

¹ Taha Huseyin, "Câhiliyye Dönemi Nesri", C. Cevlekçi (Çev), *AÜİFD* 2007, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1138/13356.pdf> 29. 10. 2019) S. 1, s. 177-183.

Ancak Arap edebiyatı daha sonraki dönemlerde dinî saikler başta olmak üzere farklı dönemlerde, şiir haricinde de varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu çalışmada da bu gelişim dönemlerinin sebep, sonuç ve etkileri ile ilgili değişim ve gelişmeler mercek altına alınacaktır.

1. ARAP EDEBİYATININ DOĞUŞU

İnsan aklının gerek yeniden inşa vasıtasıyla gerekse daha önce yazılanlar vasıtasıyla kendisiyle tecelli ettiği eserlerin toplamı olan edebiyat;² akıl, hayal ve duyguların açık ve fasih sözlerle, sağlam ve güzel üsluplarla zevk-i selime uygun şekilde ifade ediş tarzı şeklinde de tanımlanmıştır.³ Doğal çevre, içtimaî, kültürel ve siyasi çevre, kimi toplulukların birbiriyle karşılaşip karışması ve dinler ise edebiyatı etkileyen unsurlardır.⁴

Edebiyat sanatı ise kendisine has ayrıcalıkları bulunan beşer aklının eserlerinin bir ürünü olan düşüncenin sanatsal ve genel olarak ifadesidir.⁵ Klasik Arap edebiyatı ise İslam öncesi dönemden başlayarak Abbâsîlerin son dönemlerine kadar geçen sürece verilen isimdir.

İnsanlık tarihi edebiyat gibi büyük bir mirasa sahiptir. Ancak ne var ki Arap edebiyatında olduğu gibi bu dünya edebiyatının büyük bir kısmı uzun zaman yazmakla değil de rivayet üzerinden devam etmiştir. Bu durum bir taraftan günümüze ulaşmayan bir edebiyat varlığı hakkında bize bir fikir verirken diğer taraftan da edebiyatın iki önemli rüknü olan şiir ve nesrin evveliyatı konusunda bir münakaşaya kapı açmaktadır.

Genelde dünya edebiyatında özelde de Arap edebiyatından şiirin nesirden önce geldiği görülür. Bunun anlamı insanoğlunun ilk konuştuğu şeyin şiir değil; bilakis nesrin yazmaya duyduğu ihtiyaçtır.⁶ Yazı ve yazma imkânının gelişmediği dönemlerden geriye kalan hep şiir olmuştur. Çünkü şiirin nesre göre daha kafiyeli, daha etkili ve daha kısa oluşu şiirin rivayetini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla şiirin nakledilmesi nesrin nakledilmesine kıyasla daha kolay olmuştur. Diğer yandan nesir aklın dilidir, şiir ise vicdan dilidir. İnsan aklıyla düşünmeden önce kalbiyle hisseder. Dolayısıyla nesir sanatı insanlar ancak haz almaya başladığı zaman kabul görmüştür.⁷

Arap şiirine gelince onun başlangıcı Cahiliyeye dayanmaz. Onun mana ve bina olarak oluşumu çok daha eskilere dayanır. Aslı deve ayaklarının yere değerken çıkardığı sesin ritmi ile başlamıştır. Vezin ve kafiyelerle birlikte nazmedilen bu metinler şarkı olarak söylenmeye başlamıştır. Bu süreçte Arap şiirinin başlangıcı olmuştur.⁸

Arap edebiyatı bedevî aklın ve Arap aklının bir yansıması, Yunan aklının, Hint ve Fars hikmetinin bir aynasıdır. Ayrıca yapılan fetihlerin etkisiyle oluşan değişimin de bir yansımasıdır.⁹

2. ARAP EDEBİYATININ GELİŞİM EVRELERİ VE TARİHLERİ

Arap edebiyatı hayatın gidişatına göre durumdan duruma geçerek değişiklik göstermiştir. Bu gelişim ve değişim diğer milletlerin kültürleriyle olan etkileşimden kaynaklanmıştır. Bu etkileşim bazen Kur'ân'ın nazil olması gibi ilmî gelişimler olurken bazen de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi gibi siyasî ve askerî gerekçeler olabilmektedir. Her etkileşim genelde edebî bir kalkınmaya sebebiyet vermiştir. Bu kalkınmanın en önemlileri şunlardır:

1- Câhiliyye ve Emevîler Dönemi Kalkınması: Bu dönem tarihin kaydettiği en eski dönemdir ve miladi 532 ile başlar.

² Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 34.

³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 35.

⁴ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 35.

⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 37.

⁶ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 39.

⁷ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 40.

⁸ Corci Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdî Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012, c.1, s.71; Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 39.

⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 41.

Daha sonra Kur'an'ın inmesiyle bu dönemin hâkimiyeti pekişir. Aynı zamanda bu dönem kuzey ve güney Araplarının birbirine karıştığı, gerek panayır ve pazar gibi yerlerde, gerekse umumi toplanmalarda ticaret vasıtasıyla Arapların komşu topluluklarla olan etkileşimi, Roma fetihleri ile Fars ve Rum propagandalarının yapıldığı dönemdir. Daha sonra Kur'an'ın ortaya çıkmasıyla birlikte bu dönem daha da köklemiştir.¹⁰

2- Abbâsîler Dönemi Kalkınması: Arapların Rum, Fars, Hint ve İspanyollarla karşılaştığı ve onlara karıştığı dönem olup; özellikle tercüme faaliyetleri vasıtasıyla Yunan felsefesi ve ilmiyle, Fars tarihi ve medeniyetle, Hint hikmeti ve üslubuyla tanıştığı dönemdir. Akılla ilmin buluşması bu dönemin en önemli özelliğidir.¹¹

3- Modern Dönem Kalkınması: Arap edebiyatının geçirdiği kalkınmanın sonuncusu olup doğunun batıyla buluştuğu dönemdir. Bu etkileşim halen kalem oynatılan her alanda geçerliliğini korumaktadır.¹²

Bu açıklamalardan sonra genel olarak Arap edebiyatı farklı dönemlerle isimlendirmiştir. Henna el-Fahurî'ye göre bu konudaki taksimat şöyle olmalıdır:

1- Cahilî Dönem (475-622): Beşinci asrın sonlarından İslam'ın ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.

2- Raşit Halifeler ve Emevî Dönemi (1-132/622-750): İlk iki kalkınma dönemini kapsar.

3- Abbâsîler Dönemi (/132-656/750-1258): Doğuda Abbâsîler batıda ise Emevîler dönemini kapsar. Tatarların Bağdat'ı ele geçirmesiyle son bulur. Bu da ikinci kalkınma dönemi sayılır.

4- Endülüs Dönemi: Müslümanların yaptıkları İslam fetihlerinden sonra onların hâkimiyetlerine geçmiş ve 8 asır boyunca burada Arap edebiyatı devam etmiştir.

5- Türkler Dönemi (/656-1213/1258-1798): Çöküş Dönemi de denir. Moğolların, Memlukların ve Osmanlıların hüküm sürdüğü dönemi kapsayıp Fransızların Mısır'ı işgaliyle son bulur.

6- Kalkınma Dönemi: 18. Yüzyıldan günümüze kadar devam eden süreçtir.¹³

Yukarıdaki tasnifin Fahurî'ye ait olduğu ifade edilse dahi genel kabul gören taksimatın da bu şekilde olduğunu ifade etmek gerekir.

Arap yazarlarca Arap edebiyatında şiirin geçirdiği evreler ise üç tabakaya ayrılmıştır.

1- Câhiliyye şairleri: Câhiliyye Dönemi'nde yaşayan şairlerdir.

2- Muhadramûn Şairler: hem Câhiliyye Dönemi'ni hem de İslami dönemi gören şairlerdir.

3- Müvelledûn: Yani klasik dönemden sonra gelen şairler¹⁴

Yukarıdaki tasnife ek olarak Arap şiir evrelerini Ferezdâk, Cerîr ve Ahtal öncesi ve sonrası olmak üzere 4'e tamamlayan varsa da en çok tercih edilen Câhiliyye Dönemi'nden başlayıp modern döneme kadar yapılan tasniftir.

2.1. Câhiliyye Dönemi Edebiyatı (475-622)

"Câhiliyye"¹⁵ İslam'dan önce Arapların putperestliğini ve düşmanlıklarını ifade etmektedir. Bu isimlendirmenin onların döktüğü kan sonucu veya okuma yazma bilmemekten kaynaklı cehaletten ötürü yapıldığı da ifade edilmiştir.¹⁶

¹⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 42.

¹¹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 42.

¹² Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 42.

¹³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 42.

¹⁴ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 42.

¹⁵ ج-ح (c-h-l) kökünden türeyen ve genelde anlamı "bilgisizlik" olarak verilen bu kelime zaman içerisinde farklı anlamlara gelmiştir. Goldziher bu kelimeyi "barbarlık" olarak ifade ederken İslam'dan önce bu kelime insanın bir vasfı olarak kullanılıp zıddı olan "hilm" ise budalalık ve ahmaklık olarak kullanılmıştır. (Demircan, Adnan, Câhiliyye Arapları, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, s. 11). Bu kavramla ilgili olarak genelde İslam'dan önceki dönem kastedilse dahi İslam'a aykırı olan düşünce ve yaşayış biçimi de kastedilir. Şu hadiste olduğu gibi; 'Ümmetimde dört şey vardır ki, Câhiliyye işlerindedir, bunları terk etmeyeceklerdir: Haseble (yani ırk ve kabile üstünlüğüyle) övünme, Nesebi yani soyu sebebiyle insanlar kötüleme, Yıldızlardan yağmur bekleme, (Ölenin ardından) matem ve ağıt yakma!' (Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî, Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel, Müessesetü Kurtubâ, Kahire tarih yok, C. 5, s. 342).

Bu dönemle ilgili günümüze ulaşan sadece miladi beşinci asırdan sonra gelen rivayetlerdir. Ancak gerek şiir olsun gerekse nesir olsun ya serdedilen edebiyatın yazılmaması veya ezberlenmemesi veyahut ezberleyen ravilerin savaşlarda öldürülmesi sebebiyle pek azı günümüze kadar gelebilmiştir. Oysa o dönemde ki edebî miras günümüze ulaşanla sınırlı değildir.¹⁷

Günümüze ulaşanların bir kısmı da ravilerin rivayeti şeklinde olmuştur. Bu raviler Kureys kabilesinden şiir rivayeti ve nesep bilgileriyle şöhret bulan Mahreme b. Nevfel ve Hıveytib b. Abdilizzi gibi şahıslardır. İslâmdan sonra da bu şiiri nakletmeye devam edenler olmuştur ki eş-Şeybânî (/206/821) ve el-Enbârî (/328/939) bunlardan bir kaçıdır.¹⁸ Günümüze ulaşan en eski şiir Besûs Savaşlarından önce söylenen şiirlerdir. Nesrin günümüze ulaşan ilk örnekleri ise bazı darbimeseller, hutbeler ve hikâyelerdir.¹⁹

Özellikle dil âlimleri o dönemle ilgili edebiyatı hicri ikinci yüzyıldan itibaren yazarak kaydetmeye özen göstermişlerdir. O dönemle ilgili en önemli mecmualar şunlardır:

- 1- Muallakat-ı Seb'a: Genellikle Hammad'ın bir araya getirdiği mecmualardır.
- 2- Müfeddeliyat: EL-Müfeddal ed-Dabi'nin bir araya getirdiği ve yaklaşık 128 kasideden oluşan mecmualardır.
- 3- Ebî Temmâm ve Buhturî'nin *el-Hemâse*'leri: Câhiliyye şiirlerinden parçalar barındırır.
- 4- Ebu'l Farac el-İsfahanî'nin *Kitab 'ül Eġani*'si ve İbn-i Kuteybe'nin *eş-Şiir ve Şuara*'sı
- 5- İbn-i Şecerî'nin *Muhterât*'ı ve Ebu Zeyd el-Kureşî'nin *Cemheretü Eş 'ari 'l-Arab*'ı

2.1.1. Câhiliyye Şiiri

Destansı/hikâyeci şiir (الشعر القصصي), didaktik/öğretici (الشعر التعليمي), dramatik (الشعر التمثيلي), lirik/duygusal (الشعر الغنائي) gibi türleri bulunan bu dönem şiiri, birlikten yoksun olan Câhiliyye Dönemi Araplarının kendi aralarında uzun süren savaşları, geniş çöl ortamının verdiği serbestlik düşüncesi ve hayal gücü ile günümüze kadar ulaşabilmiştir.²⁰

Arap şiiri yüz beyti geçmeyecek şekilde kısa idi. Yüz beyti aşan şiirler çok fazla değildir. Hatta sadece on beyitten oluşan şiirler de mevcuttur. Kadim Araplar daha çok sadece bir konuyu veya birbirine bağlı konularla şiir nazmetmişlerdir. Her beyit diğer beyitten farklı sayılmış, tüm beyitler aynı vezinle devam etmiştir. Ancak zamanın geçmesi ile yavaş yavaş bu sınırlamalar terk edilmiş, daha serbest tarzlar denenmiştir.²¹

Câhiliyye şiirinin vatanı, o dönem şairinin ilhamını aldığı çöldür. Şair çölde kendisini geliştirir ve orada yetişir.²² Câhiliyye şiirinin önemi o dönemin şairine verilen önemden anlaşılabilir. Nitekim o dönemin şairi o kavmin habercisi, barış esnasında onların lideri, savaş esnasında ise onların kahramanıdır. Bir kabile bir şair yetiştirdiği zaman o günü bayram olarak geçirirlerdi.²³ En önemli konuları tasvir, medh (övme), mersiye, hiciv, fahr (kendisi veya kabilesiyle övünme), aşk, şarap, züht ve hikmettir.²⁴

Ayrıca Câhiliyye şiiri hem sanat açısından hem de tarih açısından büyük bir öneme sahiptir. Bir sanat dalı olarak o dönem şiirinin manaları mantık çerçevesinde olmayıp doğal olmasıyla meşhurdur. Hayal gücü zenginliği, teşbih ve istiare gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Arapların her türlü durumunu ve haberlerini içerdiği için tarihi öneme de sahiptir.

¹⁶ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 47.

¹⁷ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 48.

¹⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 48.

¹⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 48.

²⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 37.

²¹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 39.

²² Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 52.

²³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 52.

²⁴ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 52.

O dönemin belki de şu ana kadar da Arap edebiyatının en önemli şiirleri o dönem nazmedilen ve Kâbe'ye asıldıkları için *Muallakât* olarak isimlendirilen ve yedi şiirden oluşan Muallakat-ı Seb'a'dır.

Bu şiirlerinin şairleri farklı rivayetler rağmen en makbul görülen ve İbn Abdırabbih tarafından da yapılan tasnife göre şunlardır: *İmriü'l-Kays b. Hucr, Tarafe b. Abd, Haris b. Hillize, Amr b. Külsüm, Zühayr b. Ebû Sülmâ, Antere Lebid b. Rebîa.*

Ma'mer b. Müsennâ, Antere ve Hâris b. Hillize yerine Nâbiğa ez-Zübyânî ile Meymûn b. Kays el-A'sâ'yı koyar. Ebû Zeyd el-Kureşî ise bu listeden Haris b. Hillize'yi çıkarır, yerine Nâbiğa ve A'sâ'yı ilâve ederek şairlerin sayısını sekize yükseltir.²⁵

Haklarında pek çok şerh yazılan bu şiirlerin en meşhur şerhleri olan Ebû Bekir İbnu'l-Enbârî ile Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, yaptıkları şerhlerde İbn Abdürabbih'in verdiği listeye tabi olmuşlardır.²⁶

Bu şairlerden sadece Lebid b. Rabi'a Müslüman olmuştur. Hatta Peygamberimizin onun hakkındaki şu beytinden ötürü; *أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ كَلِمَةً لَبِيدٍ* "Bir şairin söyleyebileceği en doğru söz Lebid'in sözüdür." dediği nakledilmektedir. Peygamberimizin; bu sözü Câhiliyye Dönemi'nde olmasına rağmen Lebid'in serdettiği şu sözden ötürü söylediği rivayet edilmektedir: *لا كل شيء ما خلا الله باطل... وكل نعيم لا محالة زائل* "İyi biliniz ki Allah'tan başka her şey bâtıldır, her nimet de şüphesiz zevâle mahkûmdur"²⁷

Câhiliyye şiirinin doğuş dönemi Besûs avaşları (m.494-534) dönemi olup bu dönemin en önemli şairleri Mühelhil olarak bilinen Adiy b. Rabi'a ve Şenfere olarak bilinen Sabit b. Evs el-Ezdi'dir. Kalkınma dönemi ise 532-622 yıllarını kapsamakta ve Muallakât-ı aşr şiirleri ile Hansa ve Hutaya gibi diğer şairlerden oluşmaktadır.²⁸

2.1.2. Câhiliyye Nesri

Kadim Araplarda nesir; tarih, hitabet, hikâye, öğretici/didaktik ve mektuplar/risâleler olmak üzere beş türden müteşekkil idi. Kimileri buna kendi görüşünü sağlamlaştırmaya, muhatabın veya muhalif olduğu kimsenin düşüncesini boşa çıkarma teşebbüsü olan cedel ve münazarayı da eklemektedir.²⁹

Yukarıdaki türlere darbimesel ve hikem (hikmetli sözler)i de ilave etmek gerekir ki bunlar özellikle hatiplerin kendi sözlerini desteklemek için sıklıkla başvurdukları edebi türlerdendir.

Tarih maziye yaşatan, kendisiyle vatan sevgisinin aşılandığı, tarihçinin cazibeli bir üslupla ile maziyle bugünü birleştirdiği ilimdir. Hitabet ise hatibin istediği yöne dinleyiciyi meylettirmeye çalıştığı ikna sanatıdır. Hikâye ise olayları ahlâk öğretimi gayesiyle rivayet etmektir. Öğretici anlatım ise tabiat ilimleri ekollerinde, edebi ekollerde veya sanatsal konularda yeni buluşlar ortaya koymaya çalışan ve bunu güzel bir üslupla süslemeye çalışan nesir türüdür.

Câhiliyye Arapların nesir adına nerdeyse günümüze ulaşan bir kalıntısı yoktur. Bu durum nesrin olmadığı anlamına gelmez. Ancak bu rivayetlerin nakli, yazı ile değil rivayetlerle, kulaktan kulağa aktarmayla olduğu için çoğu günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca hat ve yazı yazma sanatı Arapların özellikle kültürlü bölgelerinde yaygın idi ama yazma işlemi edebî mektupların ve kitapların yazımı için değil de daha çok ticari ve siyasi gayelerle yazılıyordu. Câhiz'in ifadesine göre siyasi antlaşmalar "meharik (مهاريق)" denen kâğıtlara yazılı idi ancak onlar da edebî olmaktan oldukça uzaktı.³⁰

²⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 57.

²⁶ Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu Muallakâti's Seb'a*, Dâru İbn Hazm, 2014. Beyrut,

²⁷ Süleyman Tülücü, "Lebid B. Rebîa", *DİA* İstanbul 2000, C. 27. s. 121-122.

²⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 58.

²⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 39.

³⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 164.

Câhiliyye nesrinden günümüze ulaşan ise edebi değerinden ziyade daha çok tarihi değeri bulunan metinlerdir. Bu metinler de ravilerin elinde hem mana yönüyle hem yapısı itibariyle tahrif olmuştur ve ilk orijinal şekli çok şey kaybetmiştir.³¹

Câhiliyye nesri doğal, yapmacıktan ve süsten uzak idi. Aynı zamanda halkın farklı tabakalarından oluştuğu için bedevilerin ahlâkını da yansıtmaktadır. Bazen kafiyeli ve güzel lafızlardan oluşup güçlü lafızlara ve sağlam terkiplere de dayanmaktaydı. Cümle ve üslupta musikiyi çağrıştıran, kısa ve cümleler arasında bağlantıyı sağlayacak bağdan uzak yüzeysel bir özellik taşıyordu.³²

Câhiliyye Arapları nesri birkaç amaçla kullanmışlardır. İlk olarak eğlenme ve eğitim amacıyla, daha sonra sosyal ve siyasi amaçlarla kullanmaya başlamışlardır. Daha sonra darb-ı mesel, kıssa ve hitabe şekli üç farklı kısma ayrılmış oldu.

Mesel (مثل)

Asıl olay esnasında söylenen bir sözü asıl olaya benzeyen bir sözle karşılaştığı zaman söylenmesine veya örnek verilmesine mesel veya darbimesel denir. Bu mesellerin anlamı bazen anlaşılır, bazen de izaha ihtiyaç duyacak kadar kapalıdır.

Darbimesel kullanımı Araplarda oldukça yaygın olup Lokman ‘Ad ve Eksem b. Sayfi bunlarla meşhur olmuşlardır. Bu meseller genellikle insanların ezberlemesi ve daha sonra dillendirmesi yoluyla bize ulaşmıştır. Daha sonra Abbâsîler döneminden itibaren bir kısım dil âlimi bunları cem etmeye çalışmıştır. Bunun öncülüğünü de el-Mufaddal Dabî (170/786) ve Ebu Hilal el-Askerî (395/1004) yapmıştır. Ebu Hilal el-Askerî’nin eseri “Cemheretü’l-Emsâl”dir. Yine Meydanî’de (518/1124) “Mecme‘ul Emsâl” isimli eseriyle bu alanda derleme yapmaya çalışmıştır.

Mesellerin Arapların ahlâkını, düşünme biçimini ve yaşam tarzını halkın her tabakasının söyleminden ötürü yansıttığı için şiir ve kıssadan daha ziyade onların muhtelif durumları ve özel yaşantıları hakkında daha çok haber değeri ihtiva etmektedir. Darbimesellerin halkın ürünü olması onları süs ve şatafatlı söylemden uzak tutmuştur.

Hitabet

Câhiliyye Dönemi’nde pek çok etkenden ötürü hitabet sanatı oldukça gelişmişti. Arap kabilelerin çöl yaşantısı onları yazım kurallarından ve yazıdan uzak tutmuştu. Bu durumda hitabet onlar için fitri bir hal almıştır. Bu kabile fertleri hitabet sanatıyla kendini ya da kavmini savunur, ya şeref ve mukaddesatını onunla korumaya çalışır, ya da mahalleler arası veya kabileler arası gerek barış davetini veya gerekse savaşa ve intikama teşviklerini onunla yaparlardı. Kabile reisleri veya prensleri arasındaki elçilik hizmetleri veya krallar ve onların yardımcıları arasındaki elçilik işlemlerinde yine hitabet sanatı en temel usuldü. Bedevi Araplar hitabetle farklı panayırılarda, büyük mahfillerde ve törenlerde onunla arzı endam ederdi.³³

Tüm bunlardan ötürü hitabet sanatını icra eden hatipler de pek ala toplum nezdinde ciddi öneme haizdiler. Ne var ki onların bu ürünlerinden çok azı günümüze ulaşmış tarih kitaplarındaki yerini almıştır. Gelen rivayetler de rivayet ile yazım aşamaları arasındaki zamanın uzunluğundan ötürü sıhhatini tam olarak muhafaza edememiştir.

Bütün bunlarla birlikte Câhiliyye Dönemi hitabeti denince akla gelen ilk kişi şüphesiz ki Kus b. Saide el-İyadî’dir. Amr b. Me‘di Kerb ez-Zübeydî, Amr b. Gülsüm et-Tağlebî o dönemin meşhur diğer hatipleri olurken Temim kabilesi de hatipleriyle en meşhur kabile olmuştur. Nitekim darb-ı mesel konusunda da daha önce ismi geçen Eksem b. Sayfî ve Amr b. Ehtem el-Minkarî bu kabilenin yetiştirdiği hatiplerdendir.³⁴

³¹ Fâhûrî, *Târîhü’l-edebi’l-‘Arabî*, s. 164.

³² Fâhûrî, *Târîhü’l-edebi’l-‘Arabî*, s. 164.

³³ Fâhûrî, *Târîhü’l-edebi’l-‘Arabî*, s. 165.

³⁴ Fâhûrî, *Târîhü’l-edebi’l-‘Arabî*, s. 165.

Câhiliyye Araplarının büyük panayırlarda veya törenlerde bineklerinin üzerinden hitap etme gibi özelliklerinin yanında hitap esnasında yerden yüksek bir yerde bir asaya dayanmak gibi özellikleri de vardı. Sesin açıkça anlaşılması ve kalın oluşu, delillerle konuşmak bir hatipte aranan ve methedilen bir özellik iken nefesten kesilme, konuşma güçlüğü, titreme ise istenmeyen ve yerilen davranışlardır.³⁵

Câhiliyye hitabeti ibarenin kısalığı, barındırdığı hikmetler, meseller ve kafiyeli söyleyişi ile seçkin bir hal almıştır. Ayrıca dinleyenleri etkileyecek seci³⁶ örnekleri ve söyleyiş güzelliği ile doluydu.³⁷

Bir babanın evladına veya kabile reisinin oğluna yaptığı gibi faydalı olana rağbeti artırmak için yapılan vasiyetler o dönem hitabetinin en önemli konusuydu. Cinlerden haber aldığını veya gelecekte haber verdiğini iddia eden kâhinlerin kehaneti yine o dönem hitabetinin başka bir çeşididir. Bu tür hitaplar yere ve göğe yeminlerle başlar, kapalı, anlaşılmaz, garip ve üstü kapalı ifadelerle devam ederdi. Bu türün en meşhur olanları ise Şakk b. Mus'ab el Enbarî ve Uzza Selime'dir.³⁸

Bu türün en önemli temsilcisi Kus b. Saide el-İyâdî Necran çevresindeki İyâd kabilesine mensup olup şiir ve hitabetiyle meşhurdur. Ancak hakkında çok fazla malumat olmamakla birlikte Irak, Suriye gibi yerleri gezip insanlara nasihat ettiği hatta Bizans İmparatoruyla dostluk kurup onunla farklı konular konuştuğu da kaynaklarda rivayet edilmektedir.³⁹ Döneminin hatibi, bilgisi ve kadısı olarak tanınmıştır. Ayrıca onun dünyadan ve onun süsünden kaçınan, insanlardan Allah'ın gazabına uğramaktan kaçınmalarını isteyen ve Allah inancı olan Kus, m. 600'de uzun bir ömür sürdükten sonra vefat etmiştir. Ayrıca onun üslubu da yapmacıktan uzak, kısa ve secili olarak nitelendirir.⁴⁰

Kus, Câhiliyye Dönemi'ndeki hanif Müslümanlardan olup Peygamberimiz, Ukâz panayırında onun meşhur hutbesini dinlemiştir. Ayrıca Peygamberimizin Medine'ye gelen İyâd kabilesi mensuplarına Kus'u sormuş ancak vefat ettiği cevabıyla karşılaşmıştır.⁴¹ Peygamberimizin onun hutbesini Hz. Ebu Bekir'e sık sık okuttuğu, hutbesinde tevhit anlayışını destekleyen unsurlar bulunmasından ötürü o hutbeyi onayladığı ve onun hakkında "Allah Kus'a rahmet eylesin, kıyamet gününde onun ayrı bir ümmet halinde diriltileceğini umarım" dediği de gelen rivayetler arasındadır.⁴²

Mektuplarının başında *ما بعد* ile ifadelerini kullanıyordu Kus olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca yüksek bir yere çıkmak ve konuşma esnasında asaya veya kılıca dayanmanın da ondan mütevellit olduğu rivayet edilmiştir.⁴³ Kus'un meşhur hutbesinin bir bölümü şöyledir:

يا أيها الناس اسمعوا وعوا وإذا وعيتم فانتفعوا إنه من عاشر مات ومن مات فأت وكل ما هو أت أت مطر ونبات وأرزاق وأقوات وآباء وأمهات أحياء وأموات جمع وأشتات وآيات بعد آيات إن في السماء لخبراً وإن في الأرض لخبيراً ليل داج وسماء ذات أبراج وبحار ذات أمواج مالي أرى الناس يذهبون فلا يرجعون أرضوا بالمقام فقاموا أم تركوا هناك فناموا

"Ey İnsanlar! Dinleyiniz, anlayınız. Bakınız ve ders alınız. Anladığınızdan faydalanınız. Yaşayan ölür, ölen çeker gider. Olacak olan da olur. Yağmur yağar, otlar biter. Rızıklar ve azıklar... Analar ve babalar... Diriler ve ölümler... Toplanışlar ve dağılımlar. İbret üstüne ibretler... Gökte haberler, yerde ibretler... (Karanlığı) çöken gece... Burçlarla dolu gökyüzü... Bana ne oluyor da; gidip dönmeyen insanlar görüyorum... Acaba vardıkları yerden memnun oldukları için mi orada kalıyorlar; yoksa alıkonulup da uykuya mı dalyıyorlar..."⁴⁴

³⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 165.

³⁶ Sözlükte "güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğruluk düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi" anlamına gelen "seci" nesir için kafiyeli söz anlamına gelmektedir. (Durmuş, İsmail, "seci" DİA, İstanbul 2009, C. 34, s. 275-276)

³⁷ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 165.

³⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 166.

³⁹ Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Saide", DİA, İstanbul 2000, C. 26, s. 460.

⁴⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 166.

⁴¹ Kapar, "Kus b. Saide", C. 26, s. 460.

⁴² Kapar, "Kus b. Saide", C. 26, s. 460.

⁴³ Kapar, "Kus b. Saide", C. 26, s. 460.

⁴⁴ Ebu Abbas Ahmed b. Abdulmu'min, b. Musa el-Kaysî, eş-Şureyşî, *Şerhu makamât-ı Harîrî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 2006, c. 3, s. 197.

Kıssalar

Eski Arapların edebiyatında hikâyeler çok önemli bir yer tutar. Hikâyeler genelde *Eyyamü'l Arab* denen *Arapların günleri* anlamına gelen ve daha çok Arapların yaptığı savaşları ifade eden ve daha önce gerçekleşmiş olan olayları kapsamaktadır. Bu hikâyeler genellikle akşamları anlatılan gece sohbetleridir.⁴⁵

Bu savaşların en meşhurları da olmak üzere genellikle çok basit sebeplerle çıkmaktadır. Örneğin Zübyan ve Abs kabileleri arasında yıllarca devam eden Yevmü'l Dahis ve Yevmü Gabra at yarışından kaynaklanmıştır. Ficar adıyla meşhur olan savaş da Ukaz panayırından birisinin ayağını uzatarak "*Arapların en şereflişi benim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin kılıcını şu ayağıma vursun*" demesi üzerine orada bulunanlardan birinin kılıçla onun ayağına vurup kesmesi yüzünden çıkmıştır. Tabi ki her zaman böyle basit sebeplerle değil de bazen de siyasi, ekonomik ve psikolojik sebeplerle çıkan savaşlar da mevcuttur.⁴⁶

Bu savaşların en meşhuru ise Peygamberimizin 40 yaşına denk gelen tarihte Araplarla İranlılar arasında gerçekleşen ve Arapların zaferiyle sonuçlanan Zükar savaşıdır. Arapların İranlılara karşı kazandığı ilk sefer olan bu savaşta Arapların "Ya Muhammed" hitabını slogan olarak kullandıkları rivayet edilmiştir. Bunlar haricinde Arapların diğer komşu milletlerden aldıkları aşk hikâyeleri gibi diğer kıssalar da mevcuttur.⁴⁷

2.2. Raşit Halifeler ve Emevîler Dönemi (1-132/622-750)

570 Peygamberimizin doğumunun, ardından 610'da ilk vahye muhatap olup peygamber oluşu ve 622'de de Mekke'den Medine'ye kendisine inanan Müslümanlarla beraber hicret edişi o ana kadar siyasi birliğin olmadığı Arapları birleştirmek başta olmak üzere pek çok konuda toplumda değişikliğe sebep olduğu gibi Arap edebiyatına da etki etmesi de elbette kaçınılmazdır.⁴⁸ Arap edebiyatında en önemli dönüm noktası olan bu dönemi İslam Peygamberi Hz Muhammed, Raşid Halifeler ve Emevî Halifeleri olmak üzere üç başlıkta zikretmek gerekir ki bu dönemlerin her biri İslam coğrafyasının büyüklüğü-küçüklüğü, siyasî erkin halka ve olaylara bakışı, diğer toplumlarla karşılaşma ve dönemin önemli olayları açısından birbirinden farklıdır:

2.2.1. İslam Peygamberi Hz. Muhammed Dönemi (571-632)

571'de siyasi ve sosyal çalkantıların yoğun olduğu Arap Yarımadasında bir yetim olarak dünyaya gelen peygamberimiz putlara karşı çıkarak büyüdü. Orta yaşlara geldiğinde insanları tevhit dini İslam'a çağırırdı. İnsanların bir kısmı onunla olurken bir kısmı da aleyhinde oldu. Ona inanan ve inanmayanlar arasında ihtilaf büyüyünce 622 yılında Medine'ye hicret etti ki bu tarih hicri takvimin başlangıcı sayıldı. Orada Müslümanlarla düşmanları arasında savaşlar meydana geldi ki çoğu Müslümanların zaferiyle sonuçlandı. Kısa sürede İslam Peygamberi Müslümanları bir çatı altında toplayıp pek çok Arap kabilesini birleştirdi ve birliği sağladı. Kendisine itaat eden Müslümanlarla birlikte fetih hareketlerine de başladılar. Böylece Arapları birleştiren İslam devletinin esasları ortaya çıktı.⁴⁹

2.2.2. Raşit Halifeler Dönemi (10-41/632-661)

İslam Peygamberinin 632'de Medine'de vefatından sonra devletin başına şura ile geçip Müslümanların işini ve devletini yöneten kimselerdir. Bunlar sırasıyla Ebu Bekir es-Sıddık, Ömer b. Hattab, Osman b. Affan ve Ali b. Ebu Talip idi. Bunlar aynı zamandan seçimle iş başına geldikleri için İslam'da şurayı da temsil ediyorlardı.

⁴⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 163.

⁴⁶ Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", *DİA İstanbul* 2000, C. 12, s. 12-14.

⁴⁷ Kapar "Eyyâmü'l-'Arab", *DİA*, C. 12, s. 12-14.

⁴⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 171.

⁴⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 172.

Suriye, İran, Mısır ve Kuzey Afrika'yı fethederek İslam devletini genişletmişlerdir. Ebû Übade ve Halit b. Velid gibi komutanlar bu dönemde yetişmiştir.⁵⁰

Ali b. Ebu Talip başa geldikten sonra Osman b. Affan'ın katillerini bulamamakla itham edildi ve Zübeyr b. Avvam ile Peygamberimizin eşi Aişe ile aralarında ihtilaf ve düşmanlık belirdi. Henna el-Fahurî'nin de ifadesiyle Muaviye b. Ebî Süfyan kendi ailesinin intikamını almak ve genel başkanlığı elde etmek için Ali b. Ebî Talip ile aralarında bir savaş başladı. Bu durumun sonucunda başkent Medine'den Kûfe'ye taşındı. Müslümanlar Ali'nin taraftarı, Muaviye'nin taraftarları ve bu ikisi dışında kalan Hâricîler olmak üzere üç gruba ayrıldı. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra onun taraftarları oğlu Hasan'ın etrafında toplansalar da Hz. Hasan Muaviye lehine durumundan feragat edince halifelik Emevîlere dolayısıyla Muaviye'ye geçmiş oldu.⁵¹

2.2.3. Emevîler Dönemi (40-132/661-751)

Emevî halifeliği önce Şam sonra da Endülüs'te devam etmiştir. Arap milletçiliğinin zirve yaptığı bir dönem olup Araplar dışında Müslüman olanlara "mevali" dendiği ve gerek devlet yönetimi ve gerekse ordu yönetiminin üst kademelerinde sadece Arap olanlara görev verildiği bir dönem olmuştur.⁵² Bu durum onların kendi kültürünü koruması, kendi şiir, edebiyat ve dillerini muhafaza etmesi anlamına da gelmektedir. O dönemde ravi, edebiyatçı ve şairlerin çağırıldığı edebî meclisler düzenlenmiş ve onlara hibeler verilerek desteklenmişlerdir. Fustat, Kûfe, Basra, Mekke ve Medine gibi şehirlerde büyük İslam medeniyeti gelişmiştir.⁵³

Peygamberimizin vefatından sonra şura ile başa gelen halifeler, Suriye, Fars, Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethi, Hazret-i Ali'ye biat, Muaviye'nin Hz. Ali'ye başkaldırısı, Araplarda İslam'ın doğuşuyla ortaya çıkmaya başlayan birliğin tekrar yerini hizipleşmeye ve ayrılıklara bırakması, Hazret-i Ali'nin öldürülmesi, Emevîlerin kurulması, başkentlerini Şam'a nakletmeleri ve Arap milliyetçiliğini desteklemeleri gibi pek çok etken toplumdaki değişimin başlıca sebepleri olmuştur.⁵⁴ Tüm bunlar Arap edebiyatı için yeni bir konu ve yeni bir seyir anlamına gelmektedir. Bu değişikliğin direk Arap edebiyatına etkisi ise şu amillerle izah edilebilir:

İslam'ın Arap edebiyatına en önemli katkısı kuşkusuz Kur'an ve Hadis ile olmuştur. Akabinde gelişen tefsir, fıkıh, kelam gibi İslami ilimler Arap edebiyatına devasa bir edebiyat eklemiştir.

İslam'ın Arap edebiyatına en önemli katkısı Kur'an ile olmuştur. Furkan veya Mushaf olarak da isimlendirilen bu kitap getirdiği lafızların yeni manalara delalet etmesi gibi getirdiği manalarla Arap edebiyatına yeni bir ufuklar açmıştır. Şüphesiz ki Kur'an Arap edebiyatına ve özellikle nesrine en büyük katkıyı yapmıştır.

Kur'an Câhiliyye Arap toplumunun adet, gelenek, görenek, ahlâk ve muamelatta değişikliğe sebep olduğu kadar Arap edebiyatını da etkilemiştir.⁵⁵

İlkin hurma kütüklerine ve kemiklerine yazılan ve hafızlar tarafından ezberlenen Kur'an' ilk defa 632'de Hz. Ebu Bekir tarafından cemedilmiş, 645'te de Hz. Osman döneminde ise çoğaltılıp civar beldelere gönderilmiştir.⁵⁶

Ne şiir ne de düz olan ve kendisine has üslubu olan Kur'an pek çok edebi sanat içermektedir. Okunuşu kolay, insicamlı ve caziptir. Bu yönüyle Müslüman olan olmayan herkesin dikkatini çekmiştir.

⁵⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 172.

⁵¹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 172.

⁵² Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 172.

⁵³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 173.

⁵⁴ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 171.

⁵⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 171.

⁵⁶ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 171.

İbn Haldun, Kur'an'ın üslubuyla ilgili şu sözleri serdetmektedir: “Kur'an mensur da olsa iki şey ile vasıflanamaz: yani ne serbesttir ne de secilidir. Aksine ayetlerin birbirinden ayrılışı, sözün bitimi ile ortaya çıkan zevkin şahit olduğu kesiklerle ayet biter. Sonra söz diğer ayete döndürülür...”⁵⁷

Kur'an Arapçanın saflığını koruduğu gibi birliğini de sağlamıştır. Kureyş lehçesine de gelişme imkânı vermiştir. Arapçanın diğer beldelere yayılmasının en önemli sebebi de Kur'an olmuştur. Hadisler de yüksek bir belagete ve güzel bir beyan özelliğine sahip olup dinî ve fikhî hükümler ile yeni tabirlerin Arapçaya dâhil olmasına olanak sağlamıştır.⁵⁸

Fetihlerden dolayı Araplar kendi yarımadalarından çıkıp Sami, Hami ve Ari gibi farklı ve kadim kültürlerle sahip milletlerle karşılaşmaları beraberinde dil, düşünce ve inanç değişikliğe sebep olmuştur. Böylece Rum ve Farslıların adetleri, sosyal ve siyasi nizamları, zevkleri, divanların yazılmaları ve orduların düzeni gibi pek çok başlık Arapların fikir dünyasını zenginleştirmiştir. Fars ve Rumların dili, Roma hukuku, Yunan felsefesi, Fars ve Yunan yazma sanatı gibi pek çok etken Arapların dillerinde, hukuk sistemlerinde, düşünce sistemlerinde geniş bir etki bırakmıştır.

Özellikle mevali denen Arap olamayan Müslümanlara devlet yönetiminde görev verilmemesi onarlı daha çok şer'i ilimlere, edebî sanatlara yönlendirmiştir. Fakih, şair ve edebiyatçı olarak pek çok eser ve etki bırakmışlardır.⁵⁹

Savaşlar ve iç karışıqlarla da elbette eki Arap edebiyatını etkilemiş ve farklı yönelimlere sebebiyet vermiştir. İlk başlarda İslam dinine mensup olanlarla bunlara mukavemet edenler arasında meydana gelen bu savaşlar daha sonra yerini siyasi ve mezhepsel çekişmelere bırakmıştır ki نضال denen şiir türü bu dönemde ortaya çıkmıştır.

İslam coğrafyasının genişlemesi, dini ve ilmi tabirlerin ve muhtelif konuların dile dâhil olması Arap şiirini desteklemesi gerekirken Emevîlerin baskıcı tavır sergilemeleri Câhiliyye Dönemi kabilecilik edebiyatını tekrar canlandırmıştır ki bu da Arap edebiyatının revaçta oluşunu yavaşlatmıştır.⁶⁰

Bu dönemde şiir daha çok Hicaz, Şam ve Irak gibi başkentlere intikal etmiştir. İslam'ın doğuşu esnasında şiir dini davetin hizmeti altındayken Emevîler de daha çok siyasi fıkraların ve kabile asabiyetinin hizmetine girmiştir. Yine siyasi meydanı dışında bu dönemde şiir aşk ve müziğin hizmetine girmiştir. Daha önceki şiirlerden farklı olarak şiir konularına siyasi şiir eklenmiştir. Ayrıca dini kavramlar ve duygular bu dönem şiirine eklenen ilavelerdir.⁶¹

Peygamberimizin dinini desteklemek veya onu savunmak amacıyla yazılmış dinî mücadele şiiri Ka'b b. Zühayr, Hassan b. Sabit, Ebû Züeyb ez-Zuhali ve Nabîğa el-Ca'di gibi şairlerin etkisiyle revaç bulmuştur.⁶²

Gerek platonik aşk gerekse karşılıklı aşk için Cemil b. Ma'mer, Ömer b. Ebi Rebi'a ve Tevbe b. el-Humeyyir tarafından söylenen şiirler de bu dönemin ürünleridir. Yaşadığı aşkla şöhret bulan Leyla el-Ahyeliyye bu türün en meşhur şairleridir.⁶³

Ancak İslam Peygamberinin davetinden sonra Osman b. Affan'ın öldürülmesi ve Emevîlerin idareyi ele geçirip katı kurullarla halkı kendine itaate zorlaması ve kabile asabiyetini tekrar yeşertmesi hizipleşmenin ve kutuplaşmanın artmasına, bu durum da siyasî şiirin tırmanışa sebep olmuştur. İmran b. Hattan ve Tirimmâh b. Hekîm gibi şairlerin mensubu olduğu Hariciler⁶⁴ ile Hz. Ali'ye yapılanları bir zulüm olarak görüp genelde şiirlerine de bu duyguyu sıklıkla yaşayıp daha çok küskünlük, kızgınlık ve hüznün üzerine şiirlerini nazmeden Şia bu hiziplerin ön en önemlileridir. Şia'nın en önemli şairleri ise Kümeyt el-Esedî ve Kussyir 'Azze'dir.⁶⁵

⁵⁷ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 175.

⁵⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 175.

⁵⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 175.

⁶⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁶¹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁶² Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁶³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 181.

⁶⁴ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 178.

⁶⁵ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 219.

Emevî halifeliğinin babadan oğula geçen saltanata dönüşmesine karşı çıkan Zubeyriyyûn ve özellikle Emevî döneminde Arap olmayan Müslümanlara karşı kanı, dili, edebiyatı ve ahlâkı farklı diye soyutlanan bir kesim olan mevali ise diğer grupları temsil etmektedir.⁶⁶ Emevîyyûn grubunu temsil eden şairler ise daha çok mal ve servet peşinde koşan veya Emevî halifelerinden çekinen kimseler ya kılıç zoruyla veya mal beklentisi ile şiir nazmetmişlerdir.⁶⁷ Bu şairler ya halifelerden bahşış beklentisiyle veya onların cezalandırmalarından çekinerek onları metheden menfaatperestlerdir. Onlar ya cömertlik gibi genel bir konuyla veya onların idareciliğini överek şiirlerini nazmettiği için zevkten uzak bir şiir ortaya koymuşlardır. En meşhurları Ebû'l Abbas b. El-'Ama. A'şa Rabia, Nabiğa eş-Şeybanî ve Adiyy bi Ruka'dır.⁶⁸

Ancak bu dönemin Hristiyan şairi Ahtal⁶⁹ ile Ferezdak ve Cerir bu anlamda Emevî şairlerinden sayılmazlar. Onların şiirleri mal veya ödül beklentisi olmadığı gibi, halifelerin kendilerini cezalandırma kaygılarından da olmamıştır. Ondandır ki konularında ve mevkilerinde durumları daima değişiklik göstermiştir. Söz gelimi Ferezdak Muhelleb ailesini yererken aynı zaman da yeri geldiğinde onu hicvetmekten de çekinmiyordu.⁷⁰

Bu üç şair, şiirlerinin siyasi oluşu vb. gibi konularla veya şiirlerinin Câhiliyye şiiri kalitesinde oluşu kadar kendi aralarındaki çekişmeleri ve şiir atışmaları ile de meşhur olmuşlardır. Hatta bu konu ile ilgili نقاء الشعر / naka'idü's-şî'r yani şairlerin biri birini te'kid etmesi anlamında yeni bir edebiyat doğmuştur. Bu şairin durumunu ele alan müstakil eserler bile kaleme alınmıştır. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musanna (210/825) tarafından telif edilen *Naka'idu Cerir ve'l-Ferezdak*⁷¹ ile Ebû'l-Ferec Kudame b. Ca'fer'in (öl. 337/948) *Nakdu's-şî'r*⁷² isimli eseri bunlara örnek verilebilir.

Bu dönemdeki nesir çalışmaları ise hitabet, mektuplar, kıssalar ve hikmetli sözler olmuştur. Bu dönem hitabetinin en ünlü ismi kuşkusuz Ali b. Ebî Talip'tir. Şerif er-Radî tarafından tüm sözlerinin toplandığı belagat yolu veya belagat çıkırısı anlamına gelen *Nehcü'l-Belağa* isimli eseridir. Her ne kadar Hz. Ali'ye nispeti hakkında farklı görüşler olsa da dönemin olaylarını ihtiva etmesi ve hikmetli sözlerinden ötürü bu şüpheye çok yer kalmamaktadır.⁷³

Diğer önemli bir hatip ise Ziyad b. Ebîh'tir. Babasının kim olduğu ile ilgili olarak hakkında farklı rivayetler bulunduğu için daha çok bu isimle anılan Ziyad, daha çok siyasi ve idarî hutbeleriyle meşhur olmuş, hutbelerinde tehdit dilini sıklıkla kullandığı gibi, savurduğu tehditleri de yerine getirmekten çekinmeyerek valilik yaptığı yerlerde Emevî ailesinin lehine isyanları bastırmıştır.⁷⁴

Bu dönemin diğer önemli hatibi ise Haccac b. Yusuf'tur. Hutbeleri ve mektuplarıyla meşhur olmasına rağmen özellikle Irak'a vali olarak atandığında irad ettiği hutbesi ile Halife Abdülmelik b. Mervân'ın valisi olduğu dönemde ona isyan eden İbnu'l-Eş'as arasındaki meşhur savaşın⁷⁵ meydana geldiği yerdeki hutbesi daha ön plandadır.⁷⁶

Saltanatın genişlemesi, hükümetlerinin tanzimi, divanlarının artması, düşünce biçimlerindeki artışlar gibi konular da genelde yazının özelde de nesrin gelişmesine sebebiyet vermiştir.⁷⁷ Bu duruma öncelik edenlerin başında Ebu'l Ala Salim ve Fars geleneğini Arapçaya nakleden Abdülhamit b. Yahya'dır.⁷⁸

⁶⁶ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 219.

⁶⁷ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁶⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁶⁹ Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA*, C. 2, s. 183-184

⁷⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 179.

⁷¹ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (2. baskı), Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 101.

⁷² Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, s. 160.

⁷³ İsmail Durmuş, "Nehcü'l-Belağa", *DİA*, 32, s. 238-540.

⁷⁴ İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, C. 44, s. 480-482

⁷⁵ Nuri Ünlü, "Deyrülcemâcim", *DİA*, C. 9, s. 270.

⁷⁶ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 268.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için. Mehmet Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, Otto Yay. Ankara 2021, s.29.

⁷⁸ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, s. 232.

Bu dönemde artış göstermeye başlayan ve aynı zamanda nesir türünün ilk evresi sayılan kitabetin konularında da artışlar olmuştur. Daha önce sadece resmi mektuplardan ibaret olan bu yazım türü daha sonra Divanü'r- Resailden sadır olan siyasi mektuplar ile ona ilhak olan tevkiât başta olmak üzere kardeşlik mektupları denen ve tebrik, teşekkür vb. duyguları ifade eden konularla çeşitlenmiştir. Öyle ki daha önce *mektup* anlamında kullanılan “*risale*” daha sonra farklı konuları içeren ve sadece bir şahıs veya şahıslara yazılan mektup değil, uzun yazılara verilen genel bir ad olmuştur.⁷⁹

Fıkıh, tefsir gibi dinî ilimler ile siyer ilmi gibi tarihî ilimler de bu dönemde yükselişe geçmiş ve Arap edebiyatı için yeni bir gelişim zemini oluşturmuştur. Ebu'l Esved ed-Düvelî'nin (69/688) ortaya koyduğu Nahiv ilmi gibi dil ve edebiyatla ilgili konularda hakeza bu dönemde öne çıkan diğer alanlardır.

2.3. Abbâsîler Dönemi (750-1258)

Şam'da Emevîlerin düşmesiyle birlikte halifelik Peygamberimizin soyundan gelen amcası Abbas oğullarına nakletmiş ve hilafet merkezini Bağdat'a taşınmıştır. Abbâsîler genelde diğer halkların, özelde ise Farslıların omuzlarında yükselmiştir. Tabir-i caizse devletin yüzü Farslara doğru döndü. Fars gelenek-göreneklere ile Fars sistemleri mevcut sisteme galip geldi ve yenilikçi ve değişimci bir akım başlamış oldu. Bu durum da ekonomik, sosyal ve dinî çevreyi derinden etkilediği gibi Arap edebiyatını da etkilemiştir.

Bu dönemde siyasî şiir oldukça zayıflamıştır. Felsefî, sufî, didaktik, hikâyeci ve ironi gibi yeni tarzlar ortaya çıkmıştır. Şiirlerde övme, mersiye ve yergi artmıştır. Bunun yanında hikmetli şiirde artış gözlemlenirken, aşk şiirinde ise azalma olmuştur. Tasvirî şiirin konusu ise yeni medeniyetin görüntülerini anlatma görevini üstlenmişti.⁸⁰

Kasidelerde bölümler arasındaki irtibata ve uyumluluğa dikkat etmek bu dönemdeki şiirin üslubu ve sigarlarında meydana gelen değişiklikleri ifade etmek açısından önemlidir. Terkiplerde tertibe riayet etmek, daha hafif vezinleri seçmek, anlaşılması kolay ve kulağa hoş gelen ifadeler seçmek ve beyan ile bedîî güzelliklere riayet etmek bu dönem şiirinin en temel özelliklerini oluşturmuştur.⁸¹

Bu dönemdeki şiir yenilikçilik konusunda oldukça cesurdur ve şu değişik alanlarda kendisini göstermiştir: Hiciv konusu ki bu alanda en çok temayüz eden şair Beşşar b. Bürd (ö.167/883) olurken içki konusunda ise Ebû Nüvâs (ö.198/813) olmuştur. Züht konusunda “*çilgin*” anlamına gelen lakabıyla bilinen ise Ebû'l-Atahiye (ö.210/825)'dir.

Ebû Temmâm (ö.231/846) ve Buhturî (ö.284/897) ise önceki şiirlere bir tepki olarak ortaya çıkan şiirler ve onların şairleridir. Bazı yönleriyle bu ikisine farklılık gösterse de İbn-i Rûmî'yi (ö.283/896) de bu gruba dâhil etmek gerekir. Bu gruptakilere nesir konusunda ise Câhız (ö.255/869) örnek olarak gösterilebilir.

Mütenebî (ö.354/964), Ebu Firâs (ö.357/968), Ebû'l-Ala el-Maarî (ö.449/1057), İbnu'l-Fâris (ö.394/1004) ve Şerif Rıdâ bu dönemim sonlarına doğru ortaya çıkan önemli edebî şahsiyetlerdir.

Nesirde ise bu dönemde özellikle İbnu'l-Mukaffa'ın öncülüğünde ve Fars, Hint ve Yunan etkisinde köklü değişiklikler olmuştur. Arap edebiyatına fabl tarzı hikâye ve nasihatnameler gibi yeni konularla birlikte anlaşılması kolay üsluplar Arap edebiyatına dâhil olmuştur.⁸² Bu dönemin nesir türünde ise seciye bağlılığıyla bilinen, bedîî sanatına önem vermesiyle ve iktibasta bulunmasıyla ün salan Kadı Fadıl'dır. İlk defa ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen ve *Antere Kıssası* olarak meşhur bulmuş hikâyeler serisi ile bir Türkçeye “*bin bir gece masalları*” olarak tercüme edilen “*Elf leyle ve leyle*” bu dönemin en önemli kıssalarındandır.⁸³

⁷⁹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 273.

⁸⁰ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 293.

⁸¹ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 293.

⁸² Selami Bakırcı, - Kenan, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, A.Ü.F.E.F. Yay. Erzurum 2001, s.107.

⁸³ Fâhûrî, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabî*, s. 299-300.

2.4. Endülüs Edebiyatı

Endülüs edebiyatı genel olarak Şam, Irak, Hicaz ve Yemen ağırlıklı olmak üzere Doğu edebiyatının devamı ve benzeri niteliğindedir. Ancak Endülüs'ün bulunduğu coğrafya doğuda bilinmeyen türlerin burada ortaya çıkmasına müsaade etmiştir. Bundan ötürü Endülüs edebiyatının üç evreden geçtiği ifade edilmiştir: ilk dönem, eski ile yeninin bulunduğu dönem ve özgün türlerin ortaya çıktığı dönem.⁸⁴

Endülüs edebiyatındaki şiirler içerdiği teşbih ve istiarelerle doğunun adeta taklidi şeklinde olurken nesirde İbn Abdırabbih'in, *el-Ikdü'l-Ferid*'inde olduğu gibi daha özgün üsluplar orta çıkmıştır. Ayrıca bilinen kaside kurallarına bağlı kalmaksızın yeni kaside türleri ortaya çıkmıştır.

Endülüs'te halk şarkılarına güfte olarak yazılan şarkılar ve Endülüs'ün edebiyat ve eğlence meclislerinde büyük rağbet gören muvaşşaha türü gibi yeni türler Endülüs edebiyatının doğu edebiyatından ayrıldığı en önemli yeniliklerdendir.

İbn Bağça, İbn Rüşd, İbn Tufeyl gibi fikir adamlarının felsefe alanındaki eserleri bu döneme damga vurmuş, Avrupa edebiyatına etki etmiştir. İbn Abdırabbih'in, *el-Ikdü'l-Ferid*'i, İbn Hazm'ın *Tavku'l-hamâme*'si bu dönemin en önemli eserleridir.

2.5. Çöküş Dönemi Edebiyatı (Türkler Dönemi) (/656-1213/1258-1798):

Türkler Dönemi olarak da adlandırılan Çöküş Dönemi, Abbâsîlerin iktidarı kaybettiği dönemden Modern Arap edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen 1798 senesine kadar geçen süreçtir.

Bu dönem edebiyatı daha özgün ürünler ortaya koymak yerine daha önce ortaya konan ürünlerin derlenmesi ve şerh edilmesiyle kendini göstermiştir. Bununla birlikte lafzın manayı öncelediği bir üslup ortaya koymasıyla da Arap edebiyatındaki diğer türlerden ayrılmıştır. Nüveyri'nin, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*'i, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ı Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâ'sı*, Muhammed Murtaza Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arû'us* ve İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si bu dönemin en önemli eserleridir.

2.6. Kalkınma Dönemi

Modern Arap edebiyatı olarak da isimlendirilmektedir. 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Bu dönemden sonra, Arap coğrafyasında batılılaşma hareketi başlamış, matbaacılık gelişmiştir. Arap aydınları batılı değerlerle tanışmış, yeni fikirler keşfetmeye başlamışlardır. Bu dönem Arap ve İslam dünyasının geri kalmışlığının çözümü odaklı eserlerin ortaya çıkmasıyla tebarüz etmiştir. Siyasî ve ekonomik zayıflık gibi sebeplerle bu dönemde edebiyatta işlenmeye başlanmıştır.

Mahmut Sami el-Barûdî Paşa, Mısır'daki Diriliş Ekolü, Ahmet Şevki, Hafız İbrahim, Maruf Rusafi, İsmail Sabri Paşa, Ahmet Muharrem, Cemil Sıtkı Zehavi ve Vahit Huyun bu dönemin önemli şairlerindendir.

Ahmed Şevki, Arap edebiyatına pek çok yenilik kazandırdığı için "Şairler Prensi" anlamına gelen "Emîru's-Şu'arâ" unvanını elde etmiştir.⁸⁵ Nobel edebiyat ödüllü romancı Necib Mahfuz ise Arap edebiyatının en meşhur çağdaş yazarı sayılmaktadır. Fâris eş-Şidyâk'ın *es-Sâk 'ale's-sâk fîmâ hüve'l-fâryâk*'ı, Abdurrahman b. Ahmed Kevâkibî'nin *Tabâ'i'u'l-istibdâd*'i, Cibrân Halîl Cibrân'ın en-*Nebî* isimli eserleri de bu dönemin önemli eserlerindendir.

⁸⁴ Kuyanay, *İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri*, s.78-101.

⁸⁵ Esat Ayyıldız, *Ahmet Şevki'nin Mısır İstiklalinin Müdafası İçin Sömürge Yöneticisine Hitaben Nazmettiği Lâmiyye'sinin Tahlili*, Nobel Bilimsel Eserler Yay. Ankara 2021, s.1-26.

3. SONUÇ

Arap edebiyatı tarihî süreç içerisinde dinî, siyasî, kültürel sebepler başta olmak üzere farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamaların en önemlisi Kur'ân'ın nazil oluşudur. Bu aşamadan sonra Arap edebiyatının hâkim türü olan şiirin konularında farklılıklar oluşmaya başlamış, şiirdeki sertlik yerini daha sade bir üsluba bırakmıştır. Öte yandan benzeri değişim nesirde de oluşmaya başlasa da nesirde kırılma noktası, Fars geleneğini Arapçaya nakleden Abdulhamîd b. Yahya ve *Kelile ve Dimne*'yi Pehleviceden Arapçaya tercüme eden Abdullah İbnu'l-Mukaffa'dan sonra olmuştur.⁸⁶ Özellikle İbnu'l-Mukaffa'nın Fars, Yunan ve Hint kültüründen yaptığı tercümelemlerin etkisiyle ortaya koyduğu eserler Arap edebiyatı nesrine konu ve üslup açısından katkıda bulunduğu gibi nasihatname türü eserlerin olumuna da zemin hazırlamıştır.

Daha sonraki dönemlerde Arap edebiyatında duraklamalar yaşansa da Batı kültürü ve edebiyatı etkisiyle hikâye ve roman başta olmak üzere diğer türlerde de farklı örnekler ortaya konmuştur. Ancak bu ürünler saf Arap edebiyatının ilk orijinal örneklerinden farklıdır.

KAYNAKÇA

AYYILDIZ, Esat, **Ahmet Şevki'nin Mısır İstiklalinin Müdafası İçin Sömürge Yöneticisine Hitaben Nazmettiği Lâmiyye'sinin Tahlili**, Nobel Bilimsel Eserler Yay. Ankara 2021, s.1-26.

BAKIRCI, Selami - DEMİRAYAK, Kenan, **Arap Dili Grameri Tarihi**, A.Ü.F.E.F. Yay. Erzurum 2001.

C. BROCKELMANN, "Kelile ve Dimne ", **DMİ**, c.27, s.8626-2830.

DEMİRAYAK, Kenan, **Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi** (2. baskı), Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.

DURMUŞ, İsmail "**Mesel**", **DİA** İstanbul 2000, c. 29, s. 293-297.

ENDELUSÎ, Sa'id b. Ahmed b. Sa'id, **Tabâkatu'l-umem**, Beyrut 1913.

FÂHÛRÎ, Hannâ, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Cîl Yay. Beyrut 2014.

HUSEYİN, Taha "*Câhiliyye Dönemi Nesri*", C. Cıvlekçi (Çev.), **AÜİFD** 2007, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1138/13356.pdf> 29. 10. 2019) S. 1,s. 177-183.

KUTLUER, İlhan "İbnu'l-Mukaffa'" **DİA**, İstanbul 2000, c. 21. s. 130-134.

KUYANAY, Mehmet, **İbnu'l-Mukaffa' Eserleri ve Arap Edebiyatındaki Yeri**, Otto Yay. Ankara 2021.

ŞUREYŞÎ, Ebu Abbas Ahmed b. Abdulmu'min, b. Musa el-Kaysî, **Şerhu makamât-ı Harirî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

ZEYDAN, Corci, **İslâm Uygarlıkları Tarihi**, çev: Nejdet Gök, İletişim Yay. İstanbul 2012.

⁸⁶ Sa'id b. Ahmed b. Sa'id el-Endelusî, **Tabâkatu'l-umem**, Beyrut 1913, s.14; C. Brockelmann "Kelile ve Dimne ", **DMİ**, c.27, s.8626-2830; İlhan Kutluer, "İbnu'l-Mukaffa'" **DİA**, İstanbul 2000, c. 21. s. 130-134.